

Monika Kucharczyk
(Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej)

Sposoby kreacji postaci Jana Karola Chodkiewicza w „Pamiętce rycerstwa sarmackiego” Wojciecha Rakowskiego (?) i „Chorągwi Sauromackiej w Wołoszech” Marcina Paszkowskiego

Postać hetmana Jana Karola Chodkiewicza budziła ogromne zainteresowanie zarówno wśród historyków, jak i literatów. Jego czyny militarne oraz silna osobowość były asumptem do tworzenia tekstów literackich oraz snucia refleksji historycznych:

Już za życia imię Chodkiewicza zaczęto wysławiać w poezji okolicznościowych kazaniach, panegirykach [...]. Prawdziwi poeci i wierszopisowi, kaznodzieje, zawodowi panegiryci i uczestnicy wydarzeń sławili przewagi Chodkiewicza: Sarbiewski, Fabian Birkowski, Marcin Paszkowski, Bonawentura Czarliński, Jakub Sobieski i inni, także anonimowi autorzy[...]. W 1670 r. spod pióra Wacława Potockiego wyszedł jego najlepszy utwór, *Transakcja wojny chocimskiej*. Hetman Chodkiewicz zajmuje w nim miejsce szczególne [...]. Można przypuszczać, że opublikowane w początku XIX stulecia *Śpiewy historyczne* Niemcewicza – gdzie Chodkiewicz jest oczywiście obecny – odegrały w edukacji historycznej większą rolę niż naukowa praca tegoż autora poświęcona panowaniu Zygmunta III.¹

Wielokrotnie transponowana legenda Chodkiewicza ma swoje źródło w utworach okolicznościowych powstałych za życia hetmana, a także opiewających

¹ E. Dubas-Urwanowicz, J. Urbanowicz, *Jan Karol Chodkiewicz*, Warszawa 1998, s. 74-76. Por. D. Chemperek, *Wstęp* [w:] *Pamiętka rycerstwa sarmackiego i senatorów Obojga Narodów przy żałobnej śmierci wielkiego senatora Jana Karola Chodkiewicza Septembra dnia 24 1621*, oprac. tenże, Warszawa 2006, s. 7; J. Malicki, *Pisał się z Potoka: studium o Wacławie Potockim w trzechsetną rocznicę śmierci*, Katowice 1996, s. 41; Nowak-Dłużewski, *Okolicznościowa poezja polityczna w Polsce. Zygmunt III*, Warszawa 1971, s. 95-102, 296-300; L. Podhorodecki, *Jan Karol Chodkiewicz 1560-1621*, Warszawa 1982, s. 397-399.

jego śmierć, które wyszły spod piór wielu, często mało znanych, artystów w pierwszym trzydziestoleciu XVII wieku. Najwybitniejszy utwór poświęcony Chodkiewiczowi - *Transakcja wojny chocimskiej* Wacława Potockiego, uważany za apogeum poezji epickiej w Polsce, poprzedzało wiele mniej lub bardziej udanych tekstów literackich. Zaznaczyć należy, że wiek XVII nie był czasem, kiedy paranie się pisarstwem było jedynym zajęciem dającym utrzymanie; było tylko pracą dodatkową, która miała (lub tylko: mogła) dostarczyć dochód. Pisano wówczas dużo, co jednak nie oznacza, że były to poczynania wysokich lotów. Wiele poczyniń miało charakter panegiryczny, autorzy poezji okolicznościowej pragnęli zyskać przychyłność chlebobdawców. Narodziny, śluby, imieniny, pogrzeby stawały się dla „chudych literatów” możliwością otrzymania dodatkowego dochodu. Posiadali ci pisarze zazwyczaj dobre, często akademickie, wykształcenie, stąd też ich teksty pełne są powtarzających się motywów, stałych toposów. Używają podobnych, konwencjonalnych zwrotów oraz chwytów stylistycznych. Konstrukcja postaci jest w poszczególnych utworach także bardzo do siebie zbliżona, co ma swe źródło w topice retorycznej. Z tego powodu lektura tekstów, które wyszły spod piór „chudych literatów” budzi podejrzenie o plagiat, co nie jest do końca nieuzasadnione². Zazwyczaj parafrazowanie cudzych utworów nie budziło wówczas w autorach żadnych awersji. Stosunkowo rzadkie są przypadki, kiedy artyści utyskują na wykorzystywanie ich tekstów przez innych, na przykład Jan Żabczyc żył się w wierszu *Do czytelnika*, iż Piotr Napolski z Białej zawłaszczył tytuł dzieła autora *Symfonii anielskich*. Powszechne w początkach XVII wieku było jednak nie tylko parafrazowanie, ale i kopiowanie cudzych tekstów i podpisywanie swoim nazwiskiem.

Zapędy plagiaty nieobce były autorowi *Pamiętki rycerstwa sarmackiego*, poematu powstałego w 1628 roku. Odkryty niedawno w Szwecji tekst jest w jednej trzeciej kopią utworu wspomnianego już Piotra Napolskiego³. Plagiatem tłumaczy autor wstępu do *Pamiętki rycerstwa sarmackiego* zamazanie w rękopisie swojego nazwiska. Odcyfrować udało się tylko: Wojciech <...>wski. Badacz po dokonaniu analizy porównawczej z tekstem Wojciecha Rakowskiego *Pobudka zacnym synom Korony Polskiej* (Kraków 1620) wysuwa wniosek, że właśnie on jest autorem poematu⁴. Jednak domniemany twórca *Pamiętki rycerstwa sarmackiego* zmarł w 1617 roku, a tekst *Pobudki* wzywającej do wyprawy przeciwko „nieprzyjaciołom koronnym” został opublikowany pośmiertnie⁵.

W wątpliwość należy poddać zatem autorstwo Rakowskiego. Umieszczenie jego nazwiska w poemacie napisanym jedenaście lat po śmierci poety wytłumaczyć

² O plagiacie w tekstach staropolskich zob. S. Bodniak, *Z dziejów plagiatu w literaturze polskiej XVII wieku*, „Ruch Literacki” 1928; D. Chemperek, *Kultura literacka początków XVII wieku w świetle poloników szwedzkich wydanych w XXI wieku* [w:] *Polonika w Archiwum Narodowym Szwecji. Kolekcja Skokloster i inne zbiory*, red. A. Nowicka-Jeżowa, E. Teodorowicz-Hellman, Sztokholm 2007, s. 55-66; R. Grześkowiak, *Barokowy tekst i jego twórcy. Studia o edycji atrybucji poezji „wieku rękopisów”*, Gdańsk 2003, s. 133-167.

³ Zob. D. Chemperek, *Kultura literacka...*, s. 56-57.

⁴ Teksty: *Pobudka sławnej Korony Polskiej do synów swych miłych, aby się niewinnej krwi braterskiej nad narodem Moskiewskim zemścili, czasowi terażniejszemu służąca, Pobudka [...] na ekspedycję w roku 1620*. Oba teksty notuje Estreicher.

⁵ Tenże, s. 535.

można w następujący sposób: nieznany wykształcony literat napisał *Pamiętkę rycerstwa sarmackiego*, a bojąc się krytyki wywołanej przepisaniem tekstu Napolskiego, podpisał się nazwiskiem zmarłego poety. Przyjęcie takiej interpretacji umożliwia wyjaśnienie drugiej części hipotezy Chemperka, dotyczącej zamazania podpisu w autografie: uczynił to jakiś staropolski czytelnik, świadomy popełnionej mistyfikacji. Istnieje także inne domniemanie autorstwa tekstu. Rakowski miał syna Jana Wojciecha i jego można by widzieć w roli twórcy poematu. Hipoteza to jednak bardzo wątpliwa, bo o ile wiadomo, że Jan Wojciech był człowiekiem wykształconym, o tyle nic nie wiadomo jakoby miałby parać się literaturą, a ponadto w momencie napisania poematu miałby zaledwie kilkanaście lat⁶. Dlatego też wydaje się, że anonimowy twórca tekstu użył nazwiska Rakowskiego (znanego plagiatora) w celu zatarcia śladów rzeczywistego autorstwa i uniknięcia krytyki za kopiowanie cudzego poematu⁷.

Poetycka kreacja hetmana w *Pamiętce rycerstwa sarmackiego* jest spełnieniem postulatu Cycerona, który rozważając kwestię pisania dzieł historycznych, zauważył: „Nie wystarczą czyny samych ludzi: musimy poznać także życie i charakter wszystkich wybitnych postaci”⁸. Wierny temu postulatowi autor stara się nakreślić plastycznie osobę Chodkiewicza, wyposaża swojego bohatera w wiele cech typowych, charakteryzujących wodza i niewiele - indywidualizujących.

Hetman jest predestynowany do pełnienia wysokich godności państwowych nie tylko dzięki zasługom na polu walki, ale przede wszystkim – pochodzeniu, „ponieważ generalnie uważa się, iż ludzie przypominają w jakiś sposób swoich rodziców i przodków”⁹. Zgodnie z topiką retoryczną kreowana jest postać hetmana. Chodkiewicz „cnót przodków naśladować” zdobywał uznanie i szacunek, także pośród wrogów. Jego płynąca z pochodzenia predestynacja do czynów wielkich znana jest, w mniemaniu narratora, wszystkim Polakom:

O przodkach jego zacnych po wszystkiej Koronie
Wiedzą z dawna Polacy i w litewskiej stronie,
Tak w boju, jako w radzie bywali pierwszymi
I zawżdy się równali z hetmany wielkimi,
Województwa litewskie oni posiadali¹⁰.

⁶ Zob. M. Nagielski, T. Wasilewski, *Rakowski Jan Wojciech (Albrycht, Olbrycht)* [w:] tenże, s. 517-519.

⁷ Nowak-Dłużewski uważał, że Rakowski był plagiatorem, nie pozbawionym wszakże talentu. Zob. tenże, *Okolicznościowa...*, s. 199.

⁸ Ciceron, *O mówcy* [w:] M. Korolko, *Sztuka retoryki. Przewodnik encyklopedyczny*, Warszawa 1990, s. 267.

⁹ H. Lausberg, *Retoryka literacka*, przeł., oprac. i wstępem opatrzył A. Gorzkowski, Bydgoszcz 2002, s. 223.

¹⁰ W. Rakowski [?], *Pamiętka rycerstwa sarmackiego, i senatorów Obojga Narodów przy żałośnej śmierci wielkiego senatora, męstwem, i dzielnością po Septemtryjonie wstawionego, Jaśnie Wielmożnego Pana Jana Karola Chodkiewicza, Hrabie na Myszy, Szulowie i Bychowie, wojewody wileńskiego, derpskiego etc. Starosty, hetmana Wielkiego Księstwa Litewskiego, przeciwko walnym wojskom tureckim i tatarskim sułtana Osmana, cesarza tureckiego na sejmie od wszystkich stanów godnie wezwanego. Tamże w obozie polskim żałością królewicza [legło M]iłości i w szczytku rycerstwa do wiecznego Hetmana śmiercią zaniesionego miesiąca Septembra dnia 24 roku 1621, oprac. D. Chemperek, Warszawa 2006, s. 65. W dalszych przypisach oznaczam tekst *Pamiętki*... jako P; podkreślenia – M. K.*

„Zacni” byli przodkowie hetmana, pierwsi w radzie i w czasie walk. Po nich odziedziczył Jan Karol talenty przywódcze. Nie wprowadza jednak aurore żadnej innowacji do sposobu kreacji wybitnych postaci. Znany jest bowiem topos kreślenia rodowodów, które nieraz sięgały korzeniami do boskiego pochodzenia. Współgra z tym często eksponowane połączenie sprawności rycerskich i umysłowych.

Narrator wspomina o dawnych dokonaniach przesławnego rodu. Wskazuje także, być może chęcią porównania, na innego członka rodu, rówieśnika hetmana, Aleksandra Chodkiewicza:

Wizerunkiem jest męstwa, cnót i pobożności
Aleksander Chodkiewicz, pan wielkiej mądrości,
Senator najprzedniejszy wojwództwa trockiego¹¹.

Doskonałość hetmana wynika zatem nie tylko z jego predyspozycji indywidualnych, ale jest wypadkową wielu innych czynników. Zaznaczyć w tym miejscu należy, że czynniki te nie są oryginalne. Na kreacje literackie wybitnych wodzów składa się pewien określony repertuar cech, natomiast od inwencji twórczej autora zależy ich eksponowanie. W tym przypadku pomija autor ważną kwestię wykształcenia¹².

W niektórych przypadkach narrator charakteryzując dowódcę wojskowego, podkreśla jego dojrzały wiek, co ma nasuwać jednoznaczne skojarzenie z doświadczeniem i mądrością. Paszkowski w *Chorągwi*... mówiąc o Chodkiewiczu używa określenia „sędziwy”, co nie musi wcale oznaczać człowieka starego, w znaczeniu osoby u kresu życia¹³. Epitet nadany hetmanowi ma raczej sugerować jego doświadczenie niż określać wiek. Autor *Chorągwi* uchybia więc teoretykom retoryki, którzy postulowali, aby precyzyjnie podawać wiek postaci¹⁴.

Znajomość rzemiosła wojennego zawdzięcza Chodkiewicz uczestnictwu w wielu wojnach, jakie toczyła Rzeczpospolita w pierwszym dwudziestolecu XVII wieku. Paszkowski kreśli dzieje hetmana z tej perspektywy. Ale istotne dla konstrukcji przeszłych walk hetmana zdaje się patrzenie na jego osobę nie tylko jako zwycięzcy, ale przede wszystkim jako męznego żołnierza, uprawiającego rzemiosło rycerskie, oddanego na posługi polsko – litewskiego państwa:

A w tym Jowisz nawiąży w szlachetne posługi
Zaprawił Chodkiewicza Polsce na posługi.
W tym rzemieśle co czynił? Wszyscy dobrze znają:
Szwed, Turczyn, i Tatarzyn z żalem wspominają.
Nic innego nie czynił, nic nie upatrował

¹¹ P, s. 66.

¹² H. Lausberg, *Retoryka...*, s. 224.

¹³ Por. rozważania w: *Dojrzewanie do pełni życia: starość w literaturze polskiej i obcej*, pod red. S. Kruk, E. Flis-Czerniak, Lublin 2006. Na szczególną uwagę (w perspektywie niniejszego tekstu) zasługują rozprawy M. Kurana, *Jan Karol Chodkiewicz – przykład wizerunku w oracjach pogrzebowych*, s. 125-145, oraz T. Piersiska, *Starość i młodość: konflikt czy harmonia? Z medytacji nad „Wojną chocimską” Wacława Potockiego*, s. 117-124.

¹⁴ Zob. H. Lausberg, *tenże*, s. 223.

W rozumie swym wyniosłym, tylko by szanował
Samego Boga..."¹⁵

Bohater kreślony jest na wzór rycerza średniowiecznego, którego sława uzależniona była od dokonań na polu bitewnym, i którego walka miała motywację religijną¹⁶. Dwukrotnie powtórzona w jednym wersie partykuła „nie” ma sugerować olbrzymie zaangażowanie hetmana w sprawy wojenne. Ten dualny paralelizm tworzy wrażenie silnego napięcia i ma zwrócić uwagę odbiorcy tekstu.

Na postać Chodkiewicza kieruje uwagę jego przemowa, topos znany już od czasów *Iliady*. Wygłoszona do żołnierzy przed rozpoczęciem walk ma dodać wiary w przyszłe zwycięstwo. Oracja hetmana jest krótka – liczy zaledwie dwanaście wersów. Ze względu na jej długość zacytuję ją w całości:

Nuż, żołnierze moi,
Oto srogi poganin na zdrowie nam stoi,
Wszystka Rzeczpospolita i złote wolności
Na naszym teraz męstwie stoją i dzielności.
Idzie nam o cześć, chwałę Ukrzyżowanego,
Który nieczęść ponosi od pogaństwa złego.
Zamki, miasta, kościoły zdrowie zastąpicie,
Nieśmiertelną stąd sławę i żywot kupicie.
Już nam o reszt idzie, z nas się spodziewają
Bracia naszy i król pan zwycięstwa czekają.
Sławnemi stąd będziecie i nieśmiertelnemi,
Gdy moc pogan zetrzeć siłami własnymi."¹⁷

Podmiot mówiący identyfikuje się z odbiorcami przekazu. Mowa zbudowana z czterech części: *exordium*, *narratio* (mało rozbudowane), *argumentatio* oraz z epilogu. Charakteryzuje ją nastawienie na perswazję – przekonanie odbiorcy-żołnierza o konieczności podjęcia zwycięskiej walki. „I dopiero tam, na „placu swady” stawiała się mowa jako środek retorycznej perswazji, czyli przekonania słuchacza poprzez oddziaływanie na jego rozum [...], wolę [...] i uczucia. Temu ostatecznemu celowi podporządkowany był cały proces przygotowania oracji (którego doświadczenie wykorzystywał mówca nawet wygłaszając mowę improwizowaną)¹⁸.

Klamrą spinającą krótką orację jest metonimiczna postać „poganina”, występująca we wstępie oraz zakończeniu wystąpienia hetmana. Oczywiście „poganin” jest tutaj deprecjonowany i określany jako „zły”, gdyż nastaje na wolność ojczyzny, ideałów, a przede wszystkim zagraża chrześcijaństwu. Właściwych argumentów przytoczonych przez Chodkiewicza-retora jest pięć: bezpieczeństwo kraju, obrona przywilejów szlacheckich, obrona wiary chrześcijańskiej, zyskanie sławy nieśmiertelnej, spełnienie oczekiwań króla i narodu. Argumenty te ułożone są w sposób

¹⁵ CH, 65.

¹⁶ Zob. M. Ossowska, *Ethos rycerski i jego odmiany*, Warszawa 2000, s. 89-90. Por. *Rycerstwo* [w] G. W. F. Hegel, *Wykłady o estetyce*, tłum. J. Grabowski i A. Landman, obj. A. Landman, t. 1, Warszawa 1966.

¹⁷ CH, s. 62.

¹⁸ M. Barłowska, *Na swady sarmackiej placu. O kulturze oratorskiej wieku XVII*, Kielce 2001, s. 20.

przezienny. Mianowicie powody walki wymienione w mowie jako pierwszy, trzeci i piąty mają wymiar szerszy, natomiast drugi i czwarty dotyczą przede wszystkim jednostki i jej praw. Widoczna stopniowalność wartościująca ma powodować ciągle zaciekawienie słuchacza.

Wypowiedź Chodkiewicza zbudowana jest przede wszystkim z wersów trzynastozgłoskowych (9 na 12) o podobnym rozłożonym akcentów w każdym wersie, o rymach parzystych, dokładnych. Wyrazy rymujące się mają akcenty paroksytoniczne, co sprawia, że główną siłą ekspresji wypowiedzi hetmana są użyte argumenty i (sporadycznie) przerzutnie.

Mowa Chodkiewicza pośrednio charakteryzuje hetmana. Natomiast bezpośrednio mówi o bohaterze narrator. Szczególnie ważna jest wypowiedź o śmierci hetmana; spotykamy się z nią w *Pamiętce*.... Podmiot mówiący używa określeń schematycznych, często powielanych w innych tekstach epoki. Tekst ten wpisuje się w konwencjonalną praktykę pisania o postaciach wybitnych. To konwencja pełna patosu i pietyzmu.

W tej samej przestrzeni tematycznej umieścić trzeba poemat Marcina Paszkowskiego, tłumacza kroniki Gwagnina. Poemat z 1621 roku¹⁹ jest bardzo wybiórczym zapisem z przebiegu walk polsko-tureckich na polach wołoskich. Za przykład niech tu posłuży opis wojsk polskich:

Sam hetman w środku, przy nim Podolanie
I Szoci z Niemcy bitny nad mniemanie.
Tamże taborem Lisowczycy swoim
Stali, co w Niemczech słyną mężnym bojem²⁰.

Opisy wojsk znane były już ze antycznych eposów. Jednak w utworach starożytnych występuje znaczny dystans czasowy. Narrator Paszkowskiego przedstawia wydarzenia w chwili ich stawiania się, ujawnia wiedzę aktualną, znaną z przekazów ustnych (wiadomości o wyczynach lisowczyków w czasie wojny trzydziestoletniej w Niemczech upowszechnił drukiem Wojciech Dembołęcki dwa lata po wydaniu poematu Paszkowskiego)²¹. Z tego powodu brak spojrzenia przez pryzmat czasu, jednak nie można zarzucić wprowadzania do wypowiedzi chaosu.

Z uporządkowanej narracji wyłania się postać Jana Karola Chodkiewicza. Po raz pierwszy przedstawiony jest podczas opisu wojsk. Nie wyróżnia się niczym szczególnym, brak jakichkolwiek szczegółów indywidualizujących. Pada tylko lapidarne stwierdzenie: „Sam hetman w środku”. To na pozór równoważnik, który o niczym nie informuje. Jednak układ przestrzenny polskiego obozu, nakreślony w poemacie ma wyraźną semantykę. Namiot Chodkiewicza znajduje się w centralnym miejscu, a takie usytuowanie świadczyć może o niezwyklej randze, jaką przypisuje

¹⁹ Na karcie tytułowej: „[...] W roku terażniejszym 1621” – rok 1621 należy uważać za datę powstania tekstu (lub ewentualnie rozpoczęcia pracy twórczej). Nieznany jest rok druku – brak na karcie tytułowej. Można przypuszczać, że jest to rok 1621 lub 1622.

²⁰ M. Paszkowski, *Chorągiew*..., s. [3]. Transliteracja – MK. Tekst dalej znaczony jako CH.

²¹ W. Dembołęcki, *Przewagi elearów polskich, co ich niegdy lisowczykami zwano*, oprac. R. Szyber, Toruń 2005.

hetmanowi podmiot mówiący. Z centrum najłatwiej dowodzić, a jednocześnie ma się taki sam dostęp do wszystkich oddziałów. Przestrzeń okręgu symbolizować może zarówno doskonałość, jak i sprawiedliwość osoby umieszczonej w jej centrum.

Próżno w tekście *Chorągwi...* szukać wyjaśnienia takiego umiejscowienia hetmana w przestrzeni bitewnej. Nie można brać pod uwagę ani pochodzenia, ani dostojęstwa Chodkiewicza. Narrator pomija rodowód bohatera. Nie jest hetman także najwyższym dostojnikiem na polu walki. Obok niego na polu walki znajduje się władca, któremu narrator poświęca znacznie więcej uwagi. Jednak hetman jest postacią centralną i wyrasta do rangi Homerowego Achillesa. Jest predestynowany do pełnienia funkcji głównego dowódcy wojsk polskich. Podmiotowi mówiącemu znana jest chwalebna przeszłość Chodkiewicza:

Potym Chodkiewicz przyjechał. Człek mężny
Sławą i dzielnym rycerstwem potężny,
co zbił w Inflanciech czternaście tysięcy
Szwedów, tylko swych trzy tysiąc mający²².

Narrator przedstawia sylwetkę hetmana przez pryzmat czynów dawnych. Pokazuje jego sprawność wojskową nie wprost. Nie przedstawia scen batalistycznych. Przytacza tylko wymowne dane statystyczne: wojska nieprzyjacielskie pod Kirholmem miały nad polskimi czterokrotną przewagę, jednak talent hetmana przyczynił się do ich rozgromienia. Proporcje mają tu zbudować niezwykłość Chodkiewicza.

Istotą przy budowaniu postaci hetmana jest przyznanie mu wysokiej godności wojskowej – przywódcy oddziałów polskich. Narrator podkreśla, że otrzymał ją za godne bohatera zasługi wojenne. Jednak podkreśla także, że bogowie są mu przychylni. Oto Pallas z Marsem mają zdecydować o przebiegu walki.

Ważne w kreacji literackiej postaci hetmana jest jego stosunek do wrogów. Poproszony o rozejm, posłał Turkom pałasz oraz włócznię z grotem. W opisie „darów” przesłanych wrogom znaczące są liczne przerzutnie, które dynamizują postać. Buduje wersy z przerzutnią paralelnie. Mianowicie w jednym wersie następuje opisanie, nakreślenie sytuacji, natomiast w drugim wersie kończy myśl czynnością:

- (1) „Hetman mu na to pałasz echowany
Posłał [...]”
(2) „We wszystkich krajach, gdzie Dunaj szeroki
Zasięga [...]”²³

Zastosowana inwersja ma na celu pokazanie gwałtowności, a jednocześnie zdecydowania i nieugięcia Chodkiewicza. Poprzez opis działań tworzy autor sylwetkę.

²² CH, s. [5].

²³ CH..., s. [6].

Interesującym wydaje się fakt, iż tyle samo miejsca poświęca narrator osobie hetmana, co królewicza Władysława. Ujawniać ten fakt może panegiryczne zamiary wobec późniejszego władcy. Trudną do przyjęcia jest bowiem teza, że królewicz odznacza się męstwem i znajomością rzemiosł wojennego, które byłoby porównywalne z umiejętnościami Chodkiewicza (jak wiadomo Władysław był obecny pod Chocimiem, ale nie walczył z powody choroby).

Nazwać by można ten poemat „książką-błyskawicą”, która wynikała z potrzeby chwili. Epos ten był jednym z wielu, które powstały po walkach roku 1621. Stawał się jednocześnie sposobnością zyskania przychylności królewicza. Dodać tylko w tym miejscu należy, że Paszkowski nazywany jest w literaturze przedmiotu „poetą okolicznościowym”. Wynika to z panegiryczności jego tekstów a także podejmowania aktualnych tematów politycznych²⁴.

Podkreślić tym miejscu należy, że oba utwory nie stanowią wybitnych dzieł literackich. Ich znaczenie dla badacza jest inne: są poematami legendo twórczymi i dziełami ważnym z punktu widzenia historycznoliterackiego – są ważnym ogniwem w ewolucji gatunku eposu na gruncie polskim. Istotne jest przede wszystkim to, że twórcy nie mają dystansu czasowego do przedstawianych wydarzeń. Tworzą teksty, które mają stać się odpowiedzią na aktualne wydarzenia.

Kreacja postaci Chodkiewicza jest odmienna w obu poematach. Autor *Pamiętki rycerstwa sarmackiego* stara się uchwycić osobę hetmana wieloaspektowo. Przytacza skróconą historię rodu, kreśli czyny przeszłe Jana Karola, pokazuje go jako wodza i retora. Natomiast Paszkowski stawia hetmana na równi z królewiczem Władysławem, nie przypisuje mu cech wybitnie indywidualizujących i wyróżniających (może poza opisem pola walki). Zestawienie obu tekstów niech będzie przykładem jak sytuacja tworzenia tekstu i moment dziejowy wpływają na formę i kształt utworu. Nie bez znaczenia jest tu także kunszt literacki oraz kultura literacka. „Chudzi literaci” parali się literaturą, aby móc egzystować. Dlatego też nie może dziwić tak olbrzymia ilość tekstów okolicznościowych, nie zawsze wybitnych pod względem artystycznym, choć ciekawych jako zjawisko historycznoliterackie.

²⁴ Zob. Z. Abrahamowicz, *Paszkowski Marcin* [w] *Polski...*, z. 105, s. 301-302.

Summary

Ways of creating the figure of Jan Karol Chodkiewicz.

Jan Karol Chodkiewicz is the figure who often appears in different kind of literary texts. It is here where artistic work of two authors will be presented. Wojciech Rakowski creates image of a leader according to binding, at that time, rules of rhetorical description. He shows mighty family of hetman, his services on the battlefield. This figure is placed in the centre of event which suggests his importance in hierarchy. However, Marcin Paszkowski, recalls hetman only several times. He does it in a very schematic and vague way. It follows from the fact that prince Władysław, further King, appears next to hetman on the battlefield. Both poems point out the importance of hetman himself, they are an attempt to adopt humanistic models into popular literature.

